

УДК 159.964.21

ORCID ID 0000-0003-4659-1953

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2020-2-7-36-42>

Іванов В'ячеслав Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного і
адміністративного права
юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ

Анотація. У статті здійснено спробу визначити теоретичний та практично-прикладний зміст конфліктологічної підготовки майбутніх юристів. Стверджується, що запровадження в юридичну освіту здобутків вітчизняної юридичної конфліктології та європейських стандартів конфліктологічного менеджменту сприятиме формуванню у студентів-правників знань, навичок та вмінь альтернативного позасудового врегулювання юридичних спорів, передусім медіації.

Ключові слова: конфлікт, юридична конфліктологія, юридичний конфлікт, медіація.

Annotation. The article attempts to determine the theoretical and practical-applied content of conflictological training of law students. The content of the theoretical level of conflictological training covers the methodological principles of legal conflictology, scientific theories and knowledge of the laws of development and specific properties of conflicts. The main problem of the theoretical part of the course is the study of the nature and analysis of legal conflict. The practical and applied level of legal conflictology is the issue of conflict management (forecasting, prevention, stimulation, diagnosis, regulation, constructive ending of conflicts). The applied nature of the proposed course is determined by the fact that legal activity in its content is conflict-generating. European standards of legal regulation and fair trial not only provide for alternative means of out-of-court settlement of legal disputes, in particular mediation, but also impose certain obligations on Member States to implement them in their legal systems. Mediation in its modern sense is reflected in the Directive of the European Parliament and the Council of the EU "On some aspects of mediation in civil and commercial matters", which entered into force in May 2008. An important guideline for the introduction of the institute of mediation is also the European Code of Conduct for Mediators. Increasing attention to conflict issues in modern legal science and education is quite natural. In the context of European integration, the ability of domestic lawyers to direct the resolution of conflicts in the field of law, to apply not only legal but also quasi-legal means and procedures is an important condition for the irreversibility of the process of democratization of state and public life. Legal activity in the system "man-man" requires the ability to resolve conflict

situations of professional interaction of lawyers, to resolve legal conflicts of different levels and orientations. All this is one of the most important indicators of the professionalism of a specialist in the field of law. The teaching of legal conflictology will contribute to the formation of law students' knowledge, skills and abilities of a mediator, readiness to participate in negotiations, conciliation procedures, informal arbitration.

Key words: conflict, legal conflictology, legal conflict, mediation.

Постановка проблеми. В умовах розбудови правової держави дедалі більше зростає потреба правників у знаннях і вміннях цивілізовано та справедливо вирішувати юридичні конфлікти. Та й саме право завдяки своїй універсальності та обов'язковості все більше набуває характеру найвпливовішого засобу врегулювання конфліктів. Судові й правоохоронні органи, зрештою, всі фахівці-юристи основну частину своєї діяльності приділяють аналізу, розгляду, попередженню та вирішенню конфліктів. Нові виклики перед юридичною наукою і освітою ставить євроінтеграційний вибір України, у тому числі й щодо запровадження європейського досвіду конфліктологічного менеджменту*. Але такі знання та вміння неможливо цілком запозичити у зарубіжних вчених і практиків, тому що вітчизняна правова, як і конфліктологічна, дійсність є надто специфічною. В цих умовах практикуючі юристи намагаються набувати знань та вмінь конфліктологічного менеджменту, спираючись на власний досвід і здоровий глузд, у звичайний спосіб «проб і помилок». Отже, цілком назріла потреба у дослідженні на основі синтезу положень соціології, психології та правознавства теоретичних і практично-прикладних аспектів юридичної конфліктології та запровадженні конфліктологічної підготовки майбутніх правників.

Аналіз досліджень і публікацій. Зусиллями вчених-юристів під керівництвом академіка В. Кудрявцева здійснено перші кроки до створення юридичної конфліктології [5; 6; 7]. В цих працях уперше в пострадянській науці юридичний конфлікт розглядається як специфічний предмет наукового аналізу. Досліджено причини, динаміку, типологію, а також способи вирішення й попередження юридичних конфліктів. Значною подією у розвитку української юридичної освіти стала поява підручника для студентів вищих навчальних закладів юридичних спеціальностей “Конфліктологія” за редакцією Л. Герасіної та М. Панова [3]. Автори вперше в українській конфліктології поєднують проблему конфліктів з правовими інститутами, розглядають конфлікт не в абстрактному соціальному просторі, а в реальному зв'язку з існуючими правовідносинами, юридичними механізмами і чинним законодавством. До теоретико-методологічних і прикладних аспектів юридичного конфлікту

* Конфліктологічний менеджмент почав розвиватися у другий половині ХХ ст. в Європі (Австрії, Бельгії, Великій Британії, Норвегії, Німеччині, Фінляндії, Польщі тощо), США, Австралії, Новій Зеландії та інших країнах при вирішенні широкого спектра конфліктів, починаючи з вирішення спорів у сфері сімейних відносин і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами у комерційній сфері.

зверталися Ю. Барабаш, С. Бобровник, Г. Васильєв, А. Єзеров, В. Кривцова, М. Олексюк, С. Орлов, В. Пухаленко та ін. Проте існує актуальна потреба у запровадженні сучасних юридико-конфліктологічних знань в систему вітчизняної юридичної освіти.

Метою статті є визначення основного теоретичного та практично-прикладного змісту конфліктологічної підготовки майбутніх юристів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні конфліктологію викладають у вищих навчальних закладах, на часі підготовка професійних конфліктологів, створення певних науково-методичних структур, які б вивчали прояви конфліктів в різних сферах суспільного життя та створювали спеціальні теоретико-практичні методики їх розв'язання. Позитивним є розуміння необхідності розглядати конфліктні ситуації з урахуванням української ментальності, притаманної українському суспільству специфіки, особливостей його історичного розвитку.

Наука про конфлікти має комплексний характер. Це зумовлено тим, що перебіг конфліктів відбувається переважно у площині соціальних, моральних, національних, релігійних, культурних та інших норм. Тому вчені активно досліджують соціальні, політичні, міжнародні, міжнаціональні, організаційно-управлінські (передусім в діяльності підприємств, менеджерів), сімейні та деякі інші конфлікти. Сучасна конфліктологічна парадигма визнає конфлікт як обумовлену природою суспільних явищ і процесів об'єктивну властивість соціальних систем[6, с. 64]. До поняття конфлікту звертаються багато наукових дисциплін, при цьому вони ототожнюють його з різноплановими явищами. Крім науки поняття конфлікту також належить буденній свідомості. Воно застосовується для широкого кола явищ — від внутрішньоособистісного конфлікту до конфліктів глобального рівня, використовується у різноманітних контекстах, а також у метафоричному значенні. Саме слово “конфлікт” походить з латинського *conflictus* — зіткнення.

Конкретизація поглядів на конфлікти пов'язана з нормативно-ціннісним підходом, за яким неспівпадіння цілей та інтересів людей або відповідних груп є головним джерелом конфліктів. Значна кількість конфліктів характеризується наявністю певних юридичних аспектів або виникає і має перебіг у галузі правовідносин. Як слушно зазначає Ю. Тихомиров, “у житті людства завжди виникали то сварки, то примирення, то спори, то домовленості, то конфлікти, то злагода, то війни, то мир. І люди завжди шукали способів попередження та подолання протиріч поміж собою. І право, і правові акти були “учасниками” цих відносин — як привід і мета, як арбітр і суддя, як засіб узгодженості інтересів”[4, с. 3].

Юридичні аспекти конфліктних відносин вивчає юридична конфліктологія, яку конфліктологи вважають галуззю спеціальних конфліктологічних знань і практичної діяльності. Предметом цієї нової галузі знань є насамперед вивчення проблем конфліктної взаємодії між суб'єктами правовідносин. Органічно поєднуючи конфліктологічну проблематику з правовою, юридична конфліктологія вивчає причини, механізми розвитку, особливості перебігу конфліктів, пов'язаних із застосуванням, зміною або порушенням правових норм, розробляє шляхи розв'язання, пом'якшення,

управління і запобігання будь-яким соціальним конфліктам за допомогою юридичного інструментарію. Юридична конфліктологія являє собою «синтез конфліктологічних проблем з положеннями юридичної науки». В полі її зору - не лише суто правові, а й соціальні конфлікти, які набувають юридичної форми на певних етапах свого розвитку. До основних завдань юридичної конфліктології належать: дослідження причин виникнення юридичних конфліктів, вивчення закономірностей їхнього розвитку, розробка рекомендацій щодо застосування юридичних і квазіюридичних засобів з метою попередження конфліктів, зниження їх гостроти та вирішення[2, с. 24-25].

Юридична конфліктологія, як наука і навчальна дисципліна, представлена двома рівнями знань: теоретичним і практично-прикладним. Зміст теоретичного рівня конфліктологічної підготовки майбутніх юристів тісно пов'язаний з проблематикою загальної конфліктології, а також теорії й соціології права. Він охоплює методологічні засади юридичної конфліктології, наукові теорії, знання закономірностей розвитку й специфічних властивостей конфліктів. Ключовою проблемою теоретичної частини курсу є вивчення сутності аналітики юридичного конфлікту. Сучасна наука, на думку вчених, поки що не дає однозначної відповіді на питання, який конфлікт слід вважати юридичним. Справа зводиться до альтернативи: чи всі елементи конфлікту (мотивація, учасники, об'єкти та ін.) повинні мати юридичну характеристику, для того щоб конфлікт був визнаний юридичним, чи достатньо, щоб правовими ознаками володів хоча б один його елемент. Дослідники виокремлюють: “чистий” юридичний конфлікт (конфлікти з приводу застосування, порушення або тлумачення правових норм) та “змішаний” юридичний конфлікт (конфлікти, які розпочинаються, як правило, незалежно від правових норм і поза сферою правових відносин, але з часом набувають юридичного характеру за відповідними ознаками і рисами) [3, с.153-154]. Цілком поділяючи та узагальнюючи зазначені підходи, до юридичних можна віднести конфлікти, які відбуваються у сфері відносин, що регулюються правом або підлягають правовому регулюванню. У вузькому розумінні юридичний конфлікт виникає у власне правовій сфері, має суто нормативний характер. Такий конфлікт безпосередньо пов'язаний із правовими відносинами сторін, тобто протиставленням суб'єктів права із суперечливими правовими інтересами. Юридичними є усі міждержавні, конституційні, кримінальні, а також чимало господарських, сімейних та інших конфліктів, якщо вони виникли у зв'язку із застосуванням, зміною, порушенням або тлумаченням права. У широкому розумінні юридичний конфлікт — це будь-який соціальний конфлікт, який має хоча б один з елементів, що володіють юридичною характеристикою, і який завершується юридичним шляхом (юридичною процедурою). Слід також зазначити, що конфлікти часто-густо мають змішаний або перехідний характер. Розпочинаючись як звичайні, конфлікти можуть переростати у юридичні, наприклад, конфлікти у сім'ї, на фірмі, виробництві тощо. Тобто далеко не кожен конфлікт є юридичним, але багато з них можуть бути ефективно вирішені за допомогою юридичних норм і процедур. І навпаки, конфлікти, які за своїми характеристиками мають суто юридичну природу, зовсім не обов'язково мають

завершуватися юридичними способами. Інколи ефективніше спрацьовують неформальні квазіюридичні процедури [2, с.30-31].

Щодо функціональної сторони справи, то слід виходити з того, що по-перше, юридичний конфлікт, віддзеркалює правову дійсність; по-друге, йому, як різновиду соціального конфлікту, притаманні усі функції останнього (як деструктивні, так і конструктивні). Юридичний конфлікт може відтворювати деформації правової дійсності, вказувати на дефекти правової системи, недосконалість законодавства та судової практики. Конфлікт також може бути стимулятором, рушійною силою суспільних і державних змін, сприяти більш швидким їх темпам. Юридичний конфлікт, може або порушувати справедливе співвідношення позицій, або відтворювати (повністю чи частково) його, може виражати справедливі претензії на новий правовий порядок, тобто бути позитивним явищем і мати позитивні функції. Конструктивне ставлення до конфліктів передбачає диференційований до них підхід, а не тільки вжиття заходів щодо запобігання їм або придушення [8, с.65]. Юридичний аспект об'єктивно займає належне місце у багатьох видах конфліктів. Починаючись далеко за межами права, соціальні конфлікти на певному етапі розвитку можуть набувати юридичних ознак і вирішуватись у правовій площині. До особливостей юридичного конфлікту належать: зв'язаність конфлікту правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту; можливість вирішення правовими засобами; галузева визначеність конфлікту; наявність юридичних наслідків; можливість застосувати примусові засоби у процесі вирішення конфлікту; вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури [1, с.111].

Практично-прикладний рівень юридичної конфліктології становить проблематика конфліктологічного менеджменту (прогнозування, запобігання, стимулювання, діагностика, регулювання, конструктивне вирішення конфліктів). Оскільки юридичні способи вирішення правових конфліктів (судовий розгляд справ, конституційні, адміністративні, міжнародно-правові процедури) вивчаються в межах навчальних дисциплін відповідних галузей процесуального права, доцільно основну увагу зосередити на квазіюридичних процедурах [1, с.112-118]. Європейські стандарти правової регуляції та справедливого судочинства не тільки передбачають альтернативні способи позасудового врегулювання юридичних спорів, передусім медіації, а й установлюють певні зобов'язання для держав-членів щодо їхнього запровадження у своїх правових системах. Медіація (mediation) в її сучасному розумінні знайшла відображення у директиві Європейського парламенту та Ради ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах», яка вступила в силу в травні 2008 року [7]. Директива має на меті полегшити доступ до альтернативних процедур вирішення спорів та сприяти мирному врегулюванню спорів, заохочуючи застосування посередництва і гарантуючи врівноважене співвідношення посередництва і судочинства. Важливим орієнтиром для запровадження інституту медіаторингу є також Європейський Кодекс поведінки медіаторів (European Code of Conduct for Mediators) [10], розроблений ініціативною групою практикуючих медіаторів, що представляють більше 30 європейських організацій, які мають справу з альтернативними

способами вирішення юридичних конфліктів, за підтримки Європейської Комісії і прийнятий на конференції в Брюсселі. Цей кодекс поведінки визначає ряд принципів (компетентність, незалежність та нейтралітет, неупередженість, чесність та конфіденційність), дотримуватися яких медіатори зобов'язуються добровільно під свою відповідальність.

Європейська практика свідчить про те, що медіація на сьогоднішній день є однією з популярних і ефективних форм врегулювання спорів. Зарубіжні юристи та адвокати вже не можуть уявити собі повсякденне управління конфліктом без застосування медіації. І якщо для Європи застосування медіації є звичайним явищем, то для України воно є відносно новим. Наразі 22. 04. 2020 р. Кабінет Міністрів схвалив, а 15.07.2020 р. Верховною Радою України прийнято за основу законопроект «Про медіацію», підготовлений Міністерством юстиції України[11]. Закон визначає медіацію як добровільну, позасудову, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Передбачається, що процедура медіації застосовуватиметься у будь-яких конфліктах (спорах), які виникають з цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносин, а також у кримінальних провадженнях при укладенні угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим та в інших сферах суспільних відносин. Закон закріплює принципи медіації, вносить зміни до процесуальних кодексів щодо порядку та наслідків сторін застосувати медіацію вже під час вирішення спору в судовому порядку. Підготовку фахівців у сфері медіації мають здійснювати заклади освіти, а також організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, суб'єкти господарювання будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, що мають право надавати послуги у сфері медіації або організовувати їх надання відповідно до законодавства.

Прикладний характер пропонованого курсу зумовлює й та обставина, що практична діяльність юристів за своїм психологічним змістом є конфліктогенною. Вона пов'язана з постійним перебуванням в тих чи інших конфліктних ситуаціях. Суддя, правоохоронець, захисник, обвинувач, представник позивача, представник відповідача – кожен з них виконує функціонально чітко визначені ролі в тому чи іншому юридичному конфлікті. Крім того юридична діяльність генерує широке коло інших конфліктів: внутрішньоособистісних, особистісно-групових, міжгрупових тощо. Тому не меншої уваги потребують проблеми психологічної підготовки майбутнього юриста до діяльності у конфліктогенному середовищі, оволодіння ним механізмами психологічного захисту, моделями та стилями раціональної поведінки, спілкування, управління власними психічними станами в ситуаціях юридичного конфлікту [8, с. 66].

Висновки. Посилення уваги до конфліктологічної проблематики в сучасній юридичній науці та освіті є цілком закономірним. В контексті європейської інтеграції вміння вітчизняних правників спрямовувати вирішення конфліктів у площину права, застосовувати не лише юридичні, а й квазіюридичні засоби та процедури — важлива умова незворотності процесу демократизації державного і суспільного життя. Правова діяльність в системі

«людина-людина» потребує вміння вирішувати юридичні конфлікти різних рівнів і спрямованості, врегульовувати конфліктогенні ситуації професійної взаємодії правників. Викладання юридичної конфліктології сприятиме формуванню у студентів-правників знань, вмінь та навичок медіатора, професійної готовності до участі у перемовинах, примирних процедурах, неформальному арбітражі.

Література:

1. Іванов В.М. Конфліктологічний вимір права. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія. Київ, 2012. С.107-123.
2. Іванов В.М. Іванова О.В. Юридична конфліктологія : навч. пос. Київ, 2004. 224 с.
3. Конфліктологія: підручн. / ред. Л.М. Герасіна, М.І. Панов; Харків: Право, 2002. 256 с.
4. Тихомиров Ю.А. Коллизионное право: учеб. и науч.-практ. пособ. Москва, 2003. 394 с.
5. Юридическая конфликтология. / отв. ред. В.Н. Кудрявцев. Москва, РАН, Центр конфликтологических исследований. 1995. 317 с.
6. Юридическая конфликтология / РАН, Центр конфликтологических исследований. Ч. 2 : Юридический конфликт: сферы и механизмы / ред. В.Н. Кудрявцев. Москва, 1994. 172 с.
7. Юридическая конфликтология / РАН, Центр конфликтологических исследований. Ч. 3 : Юридический конфликт: процедуры разрешения / ред. В. Н. Кудрявцев. Москва, 1995. - 160 с.
8. Ivanov V., Ivanova E. Contents of conflict preperation of low students. Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. 2014. – №3. - P. 64-66.
9. Директива № 2008/52/ЕС Европейского парламента и Совета о некоторых аспектах посредничества (медиации) в гражданских и коммерческих делах Страсбург, 21 мая 2008 года. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_a95. (дата звернення: 20.08.2020).
10. European Code of Conduct for Mediators. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf. (дата звернення: 20.08.2020).
11. Про медіацію: законопроект, схвалений КМУ 22. 04. 2020 р., прийнятий за основу ВРУ 15.07.2020 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI02134A.html. (дата звернення: 20.08.2020).